УДК 930.2:94(477.51-25)«2022/2024»

Т. Ф. Дорохіна
О. Б. Коваленко

З ДОСВІДУ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У 2022–2024 рр.

Мета статті полягає в узагальненні досвіду усноісторичних досліджень повсякденного життя мешканців Чернігівщини під час російсько-української війни у 2022–2024 рр., які проводять викладачі та студенти Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка під час етнографічної практики. Особлива увага була спрямована на з'ясування емоційно-психологічного стану населення, особливостей поведінки людей, їхньої реакції на заходи окупантів, а також основних життєвих стратегій та способів виживання мешканців населених пунктів під час активної фази бойових дій.

Ключові слова: *російсько-українська війна, Чернігівщина, окупація, повсякденне життя, респондент, усна історія.*

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка значну увагу приділяє практичній підготовці студентів. Проведення етнографічної практики було започатковане у 1993 р. На тоді йшлося про дослідження особливостей побутової культури нашого регіону – календарно-обрядові заходи та свята, народна кухня, господарська діяльність, рибальство, бортництво, мисливство, фольклор та ін.

Повномасштабне російське вторгнення у 2022 р. докорінно змінило форми, методи і тематику етнографічних досліджень [1]. Проведення етнографічної практики влітку 2022 р. стало можливим лише після звільнення області від російських окупантів за умови неухильного виконання низки приписів та обмежень, запроваджених після введення воєнного стану. Напрям дослідження в умовах російсько-української війни був погоджений із завідувачем відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАНУ О. Є. Лисенком. Ретельно вивчивши і проаналізувавши усі можливості та ризики, було прийнято рішення провести етнографічну практику влітку 2022 р. у змішаному форматі – у польових умовах та за місцем проживання. Основна тематика дослідження та її напрямки були обговорені та визначені під час консультацій керівників практики з О.Є. Лисенком. В результаті було прийнято рішення обрати основний напрям дослідження за темою: *«Повсякденне життя мешканців Чернігівщини в умовах російського вторгнення в Україну»*. Для роботи з респондентами було укладено два види опитувальників – для населених пунктів, які перебували під тимчасовою окупацією ворога, і для неокупованих територій, які знаходилися в ізоляції (блокаді).

Усноісторичні дослідження влітку 2022 р. були присвячені вивченню повсякдення мешканців регіону, їхнього емоційно-психологічного стану, особливостей поведінки, реакцій на вжиті окупантами заходи, дезінформації та фейкових повідомлень, проявів згуртованості, взаємодопомоги тощо. Вони відбувалися у Бахмацькій, Ічнянській, Київській, Козелецькій, Менській, Михайло-Коцюбинській, Новобілоуській, Понорницькій, Холминській територіальних громадах, а також у містах Чернігів та Новгород-Сіверський. Окрема увага була приділена Тупичівській територіальній громаді, де для збирання інформації було створено окрему підгрупу дослідників.

Влітку 2023 р. студенти-практиканти продовжили усноісторичні дослідження із зазначеної теми. Охоплено було населені пункти попередньо опитаних і новоутворених населених пунктів Тупичівської, Новобілоуської, Ріпкинської, Остерської, Любецької, Батуринської, Холминської, Менської, Коропської, Новгород-Сіверської, Малодівицької територіальних громад. Особливу увагу було приділено Седнівській територіальній громаді, деякі населені пункти якої, розміщені на шляху ворога до Чернігова, були окуповані. Опитали також мешканців міст Городні та Чернігова. До двох видів Опитувальників було додано третій – для тимчасово переміщених громадян, які опинилися в інших регіонах чи за кордоном. Цей опитувальник використав студент С. Макаренко, який знаходиться за кордоном. Він опитав наших релокантів у Польщі, Чехії та Данії. Крім того, студенти працювали з респондентами з Чернігова, які вже повернулися в Україну.

Також слід зазначити, що практиканти провели опитування працівників Чернігівського хлібокомбінату № 2, які не зупиняли виробництво в надзвичайно складних умовах лютого-березня 2022 р. Студенти записували свідчення багатьох учасників тогочасних подій, зокрема, директорки комбінату Ольги Заїки: *«Підприємство працювало на ентузіазмі, на підйомі, тому що ми розуміли – ми повинні дати об'єм хліба, який тоді замовляли, а замовляли в два-три рази більше <…> Надходили заявки, вони були посилені і підприємство працювало в посиленому режимі»*. Інженерка-технологиня хлібокомбінату С. М. Єнакі зауважила: *«Вимушені простої були… Ви ж розумієте – без світла ми нікуди. Без води також… Але керівництво намагалося якось зарадити цьому, щоб хліб випікати людям, щоб була вода, щоб було світло – знаходили вихід з такої ситуації»*.

Влітку 2024 р. викладачі та студенти, за попередньою угодою з керівництвом Київської територіальної громади, провели опитування її мешканців. Деякі населені пункти громади можна вважати околицями Чернігова, відтак люди ділилися своїми спостереженнями про те, як обласний центр вистояв в умовах російської агресії. Тимчасово окупована з 28 лютого до 31 березня с. Шестовиця пройшла неабиякі випробування. Місяць окупації був тяжким та жахливим для місцевого населення.

Крім того, у 2024 р. опитуваннями були охоплені населені пункти Сновської, Березнянської, Малодівиць-

кої, Олишівської, Седнівської та Тупичівської територіальних громад.

До програми практики було додано Опитувальник для співробітників Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Студенти зібрали інформацію про те, як працівники університету витримали випробування активними бойовими діями ворога у лютому-березні 2022 р., як вирішували проблеми із забезпеченням хлібом та іншими продуктами, ліками і, до речі, кормом для домашніх тварин. Важливо зазначити, що опитані потребували не так матеріальної допомоги, як моральної та психологічної підтримки. Головними незручностями в умовах блокади Чернігова були відсутність води, світла, газу, черги за продуктами тощо, проте основною проблемою вважали загрозу життю від постійного бомбардування міста. На питання «Чи з'ясовували Ви моменти, пов'язані з професійною діяльністю: телефонували керівництву, студентам тощо?» 100 % респондентів відповіли «так», що вказує на небайдужість працівників до своєї справи, а дехто ходив до Університету мало не щодня, надавав допомогу студентам, які залишилися в гуртожитку.

Аналізуючи отримані матеріали, важливо зазначити, що відповіді, реакції респондентів на запитання різнилися в залежності від часу пережитих випробувань. Часом залишалися без відповіді питання «Чи посилилися у вашому населеному пункті релігійні почуття місцевого населення? Чи присутні при цьому вимоги відмовитися від московської церкви і перейти до ПЦУ?». Приємне враження справляють відповіді на питання про піднесення патріотичних почуттів – фактично одноголосне «так». Питання про згуртованість та взаємодопомогу майже у всіх населених пунктах викликали позитивні емоції та відповіді. Більшість респондентів відзначили суттєві зміни в ставленні до власної історії, культури та мови.

Останнє питання Опитувальника «Які головні уроки Ви засвоїли і яких висновків дійшли щодо сенсу життя, значення родини, Батьківщини тощо для Вас?» виявилося одним з найемоційніших. Людяність, любов, патріотизм, високі ціннісні орієнтири (родина, діти, Батьківщина) присутні фактично у всіх відповідях респондентів.

Готуючись до етнографічної практики влітку 2025 р., заплановано доповнити перелік опитувальників, а саме «Дитинство під час війни (за матеріалами усноісторичних досліджень)». Мета дослідження полягає у фіксації досвіду, емоцій, уявлень, практик і трансформацій дитинства в умовах російсько-української війни через свідчення дорослих, вихователів, батьків.

Крім того, буде продовжено опитування мешканців тих населених пунктів, в яких дослідження уже проводилися. До прикладу, у Тупичівській територіальній громаді щорічно (з 2022 р.) додається кількість опитаних, і ми дійшли висновку, що з часом мешканці переглядають своє ставлення до подій, змінюють відповіді на те чи інше питання. Дослідники долучилися до збирання матеріалів про волонтерський рух у громадах, відновлення інфраструктури та увічнення пам'яті про загиблих.

Оволодіваючи навичками усноісторичних досліджень, студенти набувають досвіду працювати з людьми в умовах травматичних життєвих ситуацій, вчаться акумулювати та інтерпретувати отриману інформацію. Крім того, вміння спілкуватися з різними групами населення, удосконалення навичок соціальної взаємодії та комунікації, отримання знань щодо психології пересічних громадян у травматичних ситуаціях і навичок працювати з ними для молодої людини (незалежно, де й ким вона себе уявляє у майбутньому) є важливим здобутком. Можна також висвітлити емоційно-психологічний стан самих дослідників: у студентів (з їх розповідей) не тільки під час проведення опитування, але й при опрацюванні записів інколи навертались сльози, що вказує на їхню людяність та небайдужість. Не можна залишити без уваги й поглиблення знань про російську агресію на Чернігівщині, формування власного бачення воєнних подій на прикордонних територіях [2].

Після проведення усноісторичних досліджень студенти заповнюють щоденники практики, готують звіти та презентації, зібрану наочність (пропагандистські листівки, газети, залишені рашистами сухпайки, елементи пошкодженої техніки тощо) для представлення на звітній конференції. Керівники практики перевіряють звітну документацію практикантів та готують програму звітної конференції. На заході присутні викладачі кафедри історії України, археології та краєзнавства, куратори та студенти груп, які планують проходити етнографічну практику на наступний рік, запрошені керівники громад. Після виступу студентів відбуваються дискусії, виступи гостей тощо.

Отримана під час етнографічної практики інформація становить неабияку історичну цінність, слугує важливим фактором формування історичної пам'яті [3]. Після проведення звітних конференцій учасники усноісторичних досліджень, студенти та викладачі продовжують висвітлювати отриману інформацію на обласних, всеукраїнських та міжнародних наукових форумах, а також у збірнику студентських наукових праць «JUVENIA STUDIA», всеукраїнському науковому журналі «Сіверянський літопис», збірниках матеріалів наукових конференцій. Викладачі та студенти Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського організовують та проводять круглі столи у центрах територіальних громад, традиційно беруть участь у Міжнародному воркшопі «Війна, наука та емоції: (не)проговорене», організованому управлінням культури та туризму Чернігівської міської ради, Чернігівським науково-дослідним центром антропології війни, Українською асоціацією усної історії.

У такий спосіб формується джерельна база для створення узагальнюючих праць з історії російсько-української війни в регіоні та меморіалізація цих трагічних подій.

ДЖЕРЕЛА

1. Дорохіна Т., Токарєв С. Етнографічна практика в Інституті історії: досвід та перспективи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2023, Вип. 24 (180). С. 157–168.

2. Дорохіна Т. Ф., Коваленко О. Б. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя: Електронний збірник матеріалів XII Міжнародних і XXIX Всеукраїнських педагогічних читань.* Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2022. С. 67–69

3. Дорохіна Т., Коваленко О. Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. *«Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи. Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.)* / Редакція та упорядкування С. Маховської. К.: ТОВ «Юрка Любченка», 2023. С. 28–32.

Dorokhina T. F., Kovalenko O. B. From the experience of oral history research on the everyday life of Chernihiv region residents during the Russian-Ukrainian war in 2022–2024.

The purpose of the article is to summarize the experience of oral history research on the everyday life of residents of Chernihiv region during the Russian-Ukrainian war in 2022–2024, conducted by teachers and students of the Lazarevsky Educational and Research Institute of History and Socio-Humanitarian Disciplines of the National University «Chernihiv Collegium» named after T. G. Shevchenko during ethnographic practice. Particular attention was paid to finding out the emotional and psychological state of the population, the peculiarities of people's behavior, their reaction to the occupiers' actions, as well as the main life strategies and ways of survival of the inhabitants of the settlements during the active phase of hostilities.

Key words: *Russian-Ukrainian war, Chernihiv region, occupation, everyday life, respondent, oral history.*

REFERENCES

1. Dorokhina, T. F., Tokarev, S. A. (2023). Etnohrafichna praktyka v Instytuti istorii: dosvid ta perspektyvy [Ethnographic Practice at the Institute of History: Experience and Prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium» imeni T. H. Shevchenka. Seriia: Pedahohichni nauky – Bulletin of the National University "Chernihiv Collegium" named after T.G. Shevchenko. Series: Pedagogical sciences,* 24 (180), pp. 157–168. [in Ukrainian].

2. Dorokhina T. F., Kovalenko O. B. (2022). Orhanizatsiia roboty studentiv z riznovikovymy hrupamy naselennia pid chas etnohrafichnoi praktyky v umovakh voiennoho stanu [Organization of students' work with different age groups during ethnographic practice under martial law]. *Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. Shliakh do sertsia dytyny v travmatychnykh sytuatsiiakh zhyttia: Elektronnyi zbirnyk materialiv XII Mizhnarodnykh i XXIX Vseukrainskykh pedahohichnykh chytan – Vasyl Sukhomlynskyi in Dialogue with Modernity. The way to the child's heart in traumatic situations of life: Electronic collection of materials of the XII International and XXIX All-Ukrainian Pedagogical Readings,* pp. 67–69. [in Ukrainian].

3. Dorokhina T. F., Kovalenko O. B. (2023). Usni istorychni dzherela pro povsiakdenne zhyttia meshkantsiv Chernihivshchyny pid chas rosiiskoi ahresii [Oral historical sources about the everyday life of Chernihiv region residents during the Russian aggression]. *«Viina, nauka ta emotsii: (ne)novi kontseptsii i pidkhody. Zbirnyk materialiv kruhloho stolu (m. Chernihiv, 21–22 liutoho 2023 r.) – «War, Science and Emotions: (Un)new Concepts and Approaches. Collection of roundtable materials (Chernihiv, February 21–22, 2023)»,* pp. 28–32. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2025 р.
Рекомендована до друку 17.07.2025 р.